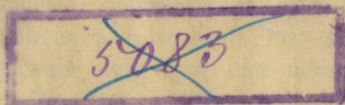

A 2573
--

Vüüdse aja

sofialismus.

Cartus.

Trükitud K. Mattiesen'i juures.

1905.

№ 10000

suurkirjeldus

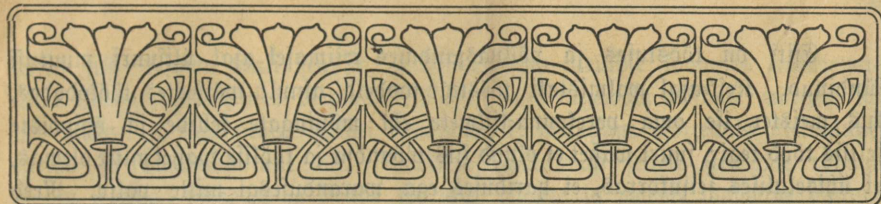
Дозволено цензурою, Юрьевъ 13 декабря 1905 г.

Tratriiff Dr. R. D. Lindequisti „Üleüldiseft ajafooft“.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
31403

A 2373.

2373

Nüüdse aja sotsialismuus.

Sotsialilised halbtused on ammused ja alatijed. — Suurtööstus ja waba mõistlus. — Sotsialistide nõuded. — Sotsialismuue laad. — Wanemad sotsialistid tahawad ükfinda talitada. — Sotsialistid ühinewad rahwawõimulise erakonnaga. — Töörahw aqi saab rahwaswaheliseks. — Karl Marx. — Rahwaswaheline töörahw = ühjus. — Ferdinand Lassalle ja rahwuslikud tööliste-erakonnad. — Sakhamaa sotsialdemokraatlased. — Muude maade sotsialililised erakonnad. — Nende ühijed kongressid. — Kuda sotsialistid oma asja ajawad. — Bakunin. — Anarhistide õpetus ja eeskawa. — Nende tegewus. — Sotsialismuue wastuseisjate põhjusjed. — Kiigipoolsjed parandused töörahw tuluks.

Sotsialiline ehk ühiseluline liikumine ei ole sugugi mitte uue aja sünnitus, waid on juba sellest saadik olemas, kui haritud ühiseluline korraldus sigis ja sai. Sest ikka ja alati on inimesed oma seltskondlikes ehk ühiselulijes seisukorras wäga mitmesugusel järjel olnud; ikka leidus ülemaid ja alamaid, rikkaid ja waejeid, ühelt poolt rõhumiist, teiselt poolt nurinat ja pahameelt, ning selle tõttu on ka wäga ammu ju katjutud, puuduliste seisukorda parandada. Soloni kuulus seaduse-andew tegewus (7-mel aastajal e. Kr.) püüdis pää-asjalikult otse Athena alama rahwa seisukorra parandamist; Roomas ilmuwawad õige mitmed parandusepüüdjad — nendest esimene Tiberius Gracchus — ülimuste ja alama rahwa wahel olewat sügawat lõhet tasandama; kesk-ajal tegiwad rõhumise all olewad talupojad ja osalt ka linnalased ikka aeguti mäsju, mille kaudu oma olukorda parandada lootiwad. Aga alles 19-ne aastajaja teisel pooltel on sotsialiline küsimus suuremaks, tähtsamaks ja üleüldisemaks jaanud, kui see kunagi on olnud, ja selle mõju ulatab nüüd laiemale, kui endistel aegadel iganes. Selleks on wäga mitmed asjaolud ligi mõjunud.

litjes siis feesama wali seadus, mille Darwin üleüldse looduses walitsemas ütles olemat; „wõitluses olemas-oleku eest“ saab tugewam wõidule, nõrgem läheb hukka . . . Aga peagi hakati märkama, et niisugune mõttemiis ülekohtune, juruw ja digusewastane oli. Töölistes hakkasiwad sellele siis täie rõhuga wastu seisma; isandate ja nende tööliste, rikaste ja waeste waheline oluford muutus waenuliliseks. Tunti tungiwalt tarwiliseks, rõhutute oluforra parandamiseks abinduusid otsida.

Prantsuse suure mäsju liikumine 18-ne aastajaja lõpul kuulutas kõik inimesed ühewääriliseks, sarnaseks. Aga mis see politikaline sarnadus tähendab, kui majanduslikelt ikkagi ühed inimesed teiste mõju ja woli all on; jellesgi asjas peaks sarnadus korda saadetama. Sellesihilised arwamised toodi juba mäsju-aja kestusel ette. Robespierre juur sõber Saint-Just ütles rõhuga, et toredus ja uhke elu häbi on, ka Robespierre ise arwas fõrd, et kellegil prantslasel aastas üle 300 frangi sissetulekut olla ei tohiks. Direktoriumi-ajal katsus keegi Gracchus Babeuf päris lausa sotsialist riigipõõret toime panna, mis püüe aga kohe algusel ära lämmatati. Mäsju ajale järgnewatel aasta-kümnetel ühiselus walitsema saanud halbtused tõmbasiwad oma pääle ikka euam tähelepanemist. Hakati ikka suurema rõhuga proletariati st kõnelema, mis nimega Roomas kõige kehewemat rahwakihiti kutsuti, ja wõrreldi neid nüüdsete kehewadega; paranduste püüdjad ütlesiwad, et walitsew ühiseluluford kehewade wastu wäga wali ja hoolimata on, tööliste palgad wäikesed ja needgi kindluseta, töwaeg pikk, tööhooned terwisele kahjulikud, elumajad ja eluford halwad, olek isandate wastu liig alandaw ja orjalik. Selles kõiges pidi suurem õiglus ja parajus walitsema saama, tööpalka pidi rohkem töowäärtuse järele makstama, sest tööst tulew tulu ei pidada mitte ainult tööandja omaks saama, waid sellest olgu ka tööliisel osa.

Mil wiisil aga wõiks kõike seda korda saata? Mitmed õpforraldused on jelle keerulise küsimuse selgitamiseks walmistatud, mitmed abinduud on halbtuste ärafaatamiseks tarwitujele wõetud, aga õiget, lõpulist otsustamist wiisi ei ole ammugi weel leitud. Sotsialismuse liikumine on kõige mõjuwamalt suurtes haridusmaades ja haritud rahwaste juures ilmunud, kuna sääl ühiselulijed olud kõige enam täienenud, ühtlasi aga ka waljud kihilwahed kõige karedamal fujul nähtawale on tulnud. Wiimasel ajal on see aga ka eemalolewatesse ja taga-seiswatesse maadesse teed leidnud. Niisama kui usulijed liikumijed, on ka sotsialismus oma laadi ja loomu poolest üleüldine, rahwaswaheline, sest see puutub liqidalt kõigis inimestes leiduwate ihade, soowide ja tarbete külge; niisama kui usukuulutajad, tahawad ka sotsialistid omale poolehoidjaid koguda ja oma tõekspidamist, kindlat äratundmist, muudele edasi anda ja oma õpetust laiail laotada. Sotsialismuse wõim on nii suur, et ijegi wiimasel ajal muidu nii wägewa rahwuselise wahetundmuse oma teelt eest ära tõrjub; isand ja tööline, olgugi suguwennad, on üksteisele waenulijed, kuna tööliste-

fihi liikmed üksteisega sõprust peavad, jelle pääle vaatamata, mis rahwa liikmed nad on. Niisamuti, kui usupuhastuse ajajärgul ühine usutunnistus inimesed rahwuse wahest hoolimata ühte liitis, niisama on nüüdsel ajal ühesugune ühiseluline seikuford kõigi maade tööliste wahel ühendawaks sidemeks.

Wanemad sotsialistid: Saint-Simon (l. fäng-simong), Fourier (l. furjee), Cabet (l. käbee), kõik prantslased, ei wõtnud politikast eht riigi-elust osa, waid selgitasiwad oma rohketes kirjutustes nüüdsel aja ühiselulise seaduse warjukülgesid ja soowitasiwad nende kaotamiseks eht ometi wähendamiseks mitmesuguseid abinõusid. Mõned katsusiwad ka oma mõtteid wäiksel mõõdul teoks teha. Mii asutas üks Saint-Simoni õpilane Enfantin eeskujulise „perekonna“ — wäikese ühiselulise kogu-korralduse, kus kõik liikmed täitsa ühewäärilised ja ka nende omandus ühine oli, isegi era-abieli ei olnud olemas, waid kõik oliwad sellegi poolest ühed. Aga see ilus elu ei kestnud kuigi kaua; tülid tekkisiwad ja „perekond“ läks laiali. — Sellestama sugused ühiselu korralduse katsed oliwad Fourieri asutatud „phalasterid“ ja niisama Cabeti „Fkariad“.

Neis püüetes ilmus sotsialismuse toorem, käreдам kaju — kommu-nismus, mis era-omandust üsna ära kaotada tahab. Páris-sotsialismus ei nõua aga seda mitte, waid tunnistab isikliku omanduse õiguseleiks, kuid tahab selle pidamist enam ühewääriliseks teha. Sotsialismuse tähtsamatest tee-rajajatest on nimetada inglane Owen (l. ouen), suure puuwilla-wabriku omanik, kes töömehi ühistegemusele, ühisuste asutamisele äratama hakkas, nii et nende töowili oma tuluks tuleks, mitte kapitalistide kútrut ei kaswataks. Owen on siis n. n. „kooperatiwilise“ korralduse alustaja, mida Inglisemaal hiljeminiigi suurelt on edendatud ja mis töörahwale tõesti wäga tululik on olnud. Owen asutas ka eri-ametipidajate juures ühisusi, mille tõttu need suurema wõimuga wõisiwad talitada. Ja pea tuligi äge wõitlus töwandjate ja tööliste wahel. Wiimsed püüdisiwad iseáranis töötõrkumise eht streigi tõttu omale suuremat palka ja lühemat töw-aega nõutada, töwandjad aga tahtisiwad sellega tööliisi oma mõju alla paenutada, et ühisustest osawõtjaid lahti lastisiwad. Walitus segas end ka wiimaks sellel põhjusel asjasse, et tööliste-ühisused Inglisemaal seadusliised ei olewat. Aegamööda wäsisiwad tööliised wõitlusest, ja ühisused kadusiwad.

Need waremad sotsialismuse katsed, millega tööliised oma jõuuga ja nõuuga tähendatud rasket ühiselu-küsimust otsustada lootisiwad, ei õnnestanud siis mitte. Kuna nad ainult enese jõuul talitasiwad, mingi politilise erakonna pääle toetamata, ja tihti politisei poolt waenu kannatama pidiswad, oliwad nad selleks liiaaks wõimetud, et midagi korda saata oleks suutnud; juhatajad pidiswad alati kimbutawa walituse-wõimu eest ühest paigast teise põgenema, fääl ja tääl omale warjupaika otsides. Aga juba 1830 a. järele sündis selles tükis muudatusi; ühiselulise uuenduse püüdjad hakkasiwad rahwawõimulise eht

mäsfulise erakonnaga ühinema, kes oma võimule saamise eest võitles. Inglismaal ühinesivad Oweni õpetuse järele käijad n. n. kartistlastega (w. pt. XIV), kes üleüldist hääle-digust nõudsiwad, sest nende toetusel lootsiwad tööliised parlamendis oma häält tõsta võima, wähest terwet juhatusi oma kätte saama. Niisama ühinesiwad Prantsusemaal wabariiklased ja sotsialistid kuninga Ludwig Philippi walitsuse kukutamiseks, ja tõesti pani webruari-kuumätsu järele seatud ajutine walitsus ka sotsialistide soowisid ja nõudeid tähele, kuni Louis Blanci tegewusel riigi-töökodasid asutas. Aga pea läksiwad wabariiklased ja sotsialistid oma wahel tüliise ja tagajärjeks oli hirmus töörahwa-mäts Pariisis (juunil 1848 a.). Selle wastu aga püüsiwad need mõlemad erakonnad Saks- ja Itaalia maal, kus isewalitsuseline riigiwõim nendele ühiseks wastaseks oli, edaspidigi sõpruses ja ühenduses.

Teiselt poolt aga hakkasiwad aja jooksul mitmete maade tööliised üks-teisele enam lähinema, mis läbi nende püüded üleilmilise ehk rahwaswahelise laadi saiwad. Sest seni oli juhtunud, nimelt Inglismaal, et tööandjad oma tööliste tõrkumise korral uusi töölisi Saksamaalt, Belgiast ehk mujalt ajemele töiwad, mille tõttu tõrkumine muidugi nurja läks. Selle eest pidi hoitama ning selleks oli waja tööliste asja ja püüdeid kõigis maades ühiseks teha. Selles sihis oli iseäranis mõjuwalt tegew Karl Marx, kes sotsialistide juhatajatest kõige kuulsam on.

Marx oli sugu poolest juut. Ta isa oli ristiusku heitnud, poeg aga ei tunnistanud end ühegi usuliseks, waid ta ainus nõue ja püüe oli, rõhututele ja surututele digust nõutada. Juba noorena pani ta oma terawa aru ühiselu-liste küsimuste kallal töösse ning tõi iseäranis Adam Smithi põhjendatud rahwamajanduse-õpetusest kõik nõrgad kohad ilmsile. Tema kirjatöö „Das Capital“ (kapital, pää-oma), on ühiselu-küsimuse kohta käiwate tööde seas üks tähtsamatest, ja sotsialistid peawadgi seda omale nagu mõneks piiblikks. — Marxi õpetuse lõpuotsus on, et kapitali kogumine ainult muude kiskumise ja riisumise tõttu võib tekkida: warandus, rikkus, mis kapitali ja töö ühine tagajärg, nende toode on, jääb aga ainult kapitalistile, kes ometi ise tegewuseta on, ja ta imeb armutatult tööliste jõnu wälja, nagu werekaan, nii et tööline kõige wähe-ma palgaga peab leppima, puuduses ja kehuses kiratsema. Abi selle wastu võib ainult nii saada, et töötawad rahwaliikmed võimu oma kätte wõtawad ja siis suurefukru meestelt, kes ühiselus paljalt tuluta ja asjata liikmed on, kapitali ära kisuwad. — Oma isemoodi arwamiste pärast aeti Marx Preisimaalt ära, ning ta asus siis Pariisi, aga ka jäält sundis Prantsuse walitsus tema ära minema (1844), mille järele ta 1848 aastani Brüsselis elas. Sel ajal walmistas ta teise sotsialistilise kirjaniku Engelfiga üheskoos kuulsa „kommunistilise erakonna kuulutuse“, mille esimene tööliste kongress Londonis (1848 a.) hääks kiitis ja mida siis mitmekeelses tõlkes mitmel maal wälja laotati. Selles nõuti erakondade kaotamist, riigi-töökodade asutamist, ja awaldati mõtet, et hää põllu-

harimine riigi juhatuse all peab olema, mida riik siis teadusliste juhtmõtete järele peaks tegema. Erafond peaks kõigi maade rahvameelsete erakondadega ühes meeles ja mõttes töötama, ja et see oma lootused teoks ning tõeks teha saaks, selleks peaks nüüdne ühisele kord põhjani ümber muudetama, mis terve tööraha ühisel kaastegewusel peab sündima. „Kõigi maade proletariadid, ühendage end“, olivad kuulutuse lõpusõnad, mis hiljemini sotsialistlike erakonna üleüldiseks hüüdsõnaks on saanud.

Webruari-kuu mäsju tagajärjel jäi aga tööraha ühise tegewuse liikumine 14. aastaks seisma, sest 1848 aasta järele hakati sotsialistilasi igal poolt kangesti tagajätsama ja nende õpetusele vastu seisma. Näis juba nii olema, nagu oleks terve liikumine lämmastatud; „sotsialism on surmud, sellest kõnelemine on ainult weel ta hauakõne“, ütles üks sotsialismuse elu kujutaja minewa aastaja festival. Aga kui 1860 a. ümber riigilises elus jälle wabam siht mõjule sai, ilmuwivad ka sotsialistid oma eestwadega uuesti nähtawale.

1862 a. oli Londonis suur maailma-näitus, kuhu ka Prantsuse ja Belgia tööliste asemikud ilmuwivad. Inglise tööliised wõtsiwad neid väga sõbraliselt vastu; peeti ühiseid koosolekuid, milles pääle muu selle tegewusewiisi kohta kokku lepiti, mille järele ühiste tulude kättesaamiseks käia tuleks. Asjaajamine jäeti Marxi hooleks, kes nüüd Londonis elas, ja 1864 a. peetawal uuel üleüldisel tööliste-koosolekul wõeti tema ettepanek, üleilmilise tööliste-ühenduse asutamise kohta, vastu. Selle ülesandeks anti, kõigi maade tööliste-ühijusi ühte liita ja kindlalt korraldatud kesk-walitsuse kaudu töötada. Selle järele hakatigi iga aasta üleüldisi tööliste-koosolekuid pidama, kuhu ühijuste poolt saadetud wolinitud ühise tegewuse kohta nõuu pidama ja otsust wõtma kogusiwad. Mendel kongressidel waliti ka Londonis asuw üleüldine nõukogu, mille ülesandeks oli, kongresside töösid ette walmistada ja kõigi maade ühijustega kirjawahetust toimetada. See „üleilmiline tööliste-ühijus“ töötas awalikult ja tahtis oma asja ainult rahulisel teel ajada; juhtijaks oli Marx. Aga aja jookkul kujunes selle siht ifka enam mäsjulaadilijemaks, nagu seda kongressil tehtud otsustest näha wõib. Nii awaldati Baseli kongressil 1869 a. muude otsuste seas ka see arwamine, et maapinna kohta era-omandus ära kaotada ja terve maapind kõigi inimeste ühiseks omanduseks teha tuleks; niisama peaks töö-abinduud (riistad) ühisomanduseks seatama. Selle mõjul hakkasiwad riigiwalitsused aegapidi ühijuse kohta kahtlust tundma ja selle mõju kartma, ja kui siis Pariisi juures kommunistide mäsjus (1871 a.) selle liikmed osaliseks nähti olema ning Marx koguni Pariisi tööraha auuks üleüldise toimekonna manifesti awaldas, hakati liikumist mäsjuliseks pidama ja seda taga kiusama. Prantsusemaal keelati selle elutsemine päris seaduseteel ära; Inglisemaa tööliised jälle hakkasiwad ise sellest lahtu lööma. Seltsamal ajal tekkis ühijuse enese seas riid ja mõtete lahkumine, nimelt anarhistlike sihi pärast, mis selles wõimule saama kippus. Wiimaks lõppesgi ühijus üsna otja (1876 a.)

Suuremat tulu ja tähtsamat mõju, kui „üleilmilise töölise-ühisuse“ kaudu, saiwad sotsialistid aga selle järele kätte, kui nad igapäev oma maal rahvuslised erakonnad kujutasiwad. Need erakonnad seadsiwad nimelt oma tegevuse ainult oma maa kohta, kuigi nad liikumist ikkagi üleilmilise laadiliseks tunnistasiwad. Saksja rahvuslise sotsialistilise erakonna asutaja oli Ferdinand Lassalle, niisamuti Suudi sugust nagu Marx. Ta sündis 1825 a. ja suri ju noorena 1864 a. (kahewõitluses), aga oma agara tegevusega oli ta selle aja sees omale juba auu ja tähtsust wõita suutnud. Tema erakondlased annawad ta mälestusele peaaegu jumalist auu, teda on koguni Kristusega võrreldud; nad arwawad nimelt, et tema õpetuse kaudu ja selle mõjul ühisele nüüdne halb oluford teiseks, uueks ja paremaks muutub, niisama nagu wana-aja wõõriti ühisele-olu ristiusu mõjul uuenes ja paranes. Lassalle oli elawa loomuga, rõõmus, julge ja osawa kõne-anniga mees, aga ka kirjan-duses oskas ta oma mõtteid ja arwamisi selgelt ja mõjuwalt ette tuua. Lassalle ütelse järele peawad töölised „tööpalga raudse seaduse alt wabaks saama“, seda wabanemist aga ei suuda nad oma jõuuga korda saata, waid selleks on neil riigi abi ja toetust vaja. Nad peaksiwad omale suured tööstuse- ja kauba-ühendused asutama, kus ühistegewuse tõttu niisama wõimsalt tali-tada wõiks, kui kapitalistid. Neid ettevõtteid peaks walitsus oma poolt ka-pitali andmisega toetama. Et aga riigi poolt töölise püüetele tarwiliselt toetust ja abi saada, seletas Lassalle edasi, selleks on hädasti vaja, et töölised riigis omale mõjuwa seisukoha saaksiwad, ja sellepärast tuleks rahwale üleüldist hääleõigust nõutada. 1863 a. põhjendas Lassalle „Saksja üleüldise töölise-erakonna“, mille juhatajaks ta ise sai ja surmani selleks jäi. Wõni aasta hiljem (1869) tekkis aga teine jelletaoline erakond, Margi õpilaste A. Bebeli ja W. Liebknechti juhatusel all, kes wiimase ajani Saksja sotsialistilise era-konna juhid on olnud (Bebel on seda weelgi, kuna Liebknecht 1901 a. suri). Need mõlemad erakonnad oliwad esiotja üks teisest eemal ja osalt waenulisedgi, kuni 1875 nende wahel kokkuleppimine sündis. Nüüd kujunes „Saksja sotsia-listiline töölise erakond“, kes hiljemini omale „sotsialdemokraatilise erakonna“ nime wõttis. Erakonna juhtimine on kongressi käes, mida iga aasta peetakse ja kuhu erakonna all olewad kohalikud ühijused oma asemikud saada-wad; erakonna-walitsuses on wiis juhatajat ja seitse liikeline järelewalwan-toimefond, mis teises kohas asub, ning pääle selle weel 18. liikeline nõuu-kogu, kes walitsuse ja toimefonna wahel tekinud tüli-asju diendab. Era-konnal on oma ajalehed ja kassa, milles mitme miljoni wõrra warandust on. Erakonna nõudmisteks on: üleüldine hääleõigus, ja et kõigil mahti oleks seda tarwitada, peaks walimised pühapäewadel peetama; seaduseandew wõim peaks otseskohe rahwa käes olema ning niisama sõja ja rahu kohta otsustamine rahwa kätte antama; seiswa sõjawäe asemel peaks ainult maafaitsemägi tulema, keda üffi sõja ajal teenima kutjutaks; kõik sõnawabadust ja kokku-

tuleku-digust kitsendavad määrused peavad ära kaotatama ja ka kohtu-asi rahwa hoole alla antama; kooliõpetus olgu üleüldine, hinnata ja kõigile sunduslik; usk jäägu igaühele ta era-asjaks. Selle 1869 a. hääks kiidetud eeskava on sotsialistiline erakond omale aateks omandanud, mille poole kõigest väesti peab püütama. Aga see nõuab ju nüüdsetes oludes palju selle sibilisi uuendusi ja muudatusi, nimelt peaks riigilised digused kõigile jaama (praegu puuduvad need naesterahwadel); progressiiviline maksuõtmine peaks seaduseks tehtama, mille kaudu maksuäär maksjate sissetuleku suuruse järele võrdluslikult ifka kaswaks, kuna kõik kaudsed maksud, mis pää-asjalikult alama rahwa kanda on, ära kaotada tuleksiwad; waba kokkutuleku-digus tehtagu seaduseteel kindlaks, niisama tööpäewa üleüldine (keikmine) pikkus; pühapäewa-töö ja lastetöö keelatu ära; tööliste furnamisi wastu antagu kaitsejeadused; wabrikutesse ja mäekaewandustesse seatagu tööliste poolest walitud järelewalwajad; töökodades leiduwate halbtuste eest peab selle omanik wastutusele wõetama jne. Hiljemini lisati eeskawale weel mõned nõudmised juurde, nimelt et naesterahwad meesterahwaga ühewääriliseks tunnistataks, arsti-abi ja matmine kõigile hinnata saada oleks (muidugi neile, kes seda soowiwad), ja et ka põllutöölistele ja teenijatele needsamad kaitseõigused antaks, kui wabrikutöölistel on. Riigilise korralduse mõjul tahawad nad maa-waranduse tõttu tekinud tulusid kõigele rahwale enam ühetasajelt ja üleüldisemalt tarwitada anda; nimelt peaks mäekaewanduste, raudteede, suurte päranduste, üleüldse kapitali eraomanduse laad ära kaduma ja need terve rahwa, riigi, omanduseks jaama; ijegi maapinna kohta peaks kõigil inimestel ühesugune tarwitamise-digus olema. Seni eraomanduse, kapitalismuse, ajemele peab ühis-omandus, kollektiwismus, tulema. See on sotsialistide suur siht.

Saksamaa sotsialistiline erakond on praegu poliitiliselt õige wägew ja suure tähtsusega; ta liikmete arw kaswab iga aasta jõudsalt. 1877 a. oli sellel Saksia riigipäewa jaadikutefogu walimisel ainult 480,000 häält, 1900 a. oli neid ju 1,427,000 ja 1903 a. koguni üle 3 miljoni, nii et see juba kõige suurem erakond on; nende asja ajamiseks on riigipäewal juba kaunis kogu oma era-koima mehi (wiimse walimise järele 81). Saksia suur riigimees Bismarck oli oma tegewuse algusel Lasjalle mõtetele poolehoidmist awaldanud, aga hiljemini muutus ta nendele waenuliseks, ja kui 1878 a. keisri Wilhelm I. wastu kaks korda tapakatse ette wõeti, murekses ta waljud sotsialistide-seadused, mille järele sotsialistide tegewust kitsendati, nimelt koosolekute pidamine üsna ära keelati. Aga üleüldine arwamine ei sallinud niisuguseid wabadust-kitsendawaid määrusi ja 1890 a. kaotatigi need jälle ära, ning selle järgi hakkasiwad sotsialistid warsti awalisele tegewusele. Nad tuliwad jälle ajuti kongressideks kokku, kus siis erakonna plaanid arendati ja nende tegewus ära määrati. Et Saksia riigipäewal sotsialistide jaadikute arw ifka kaswab, on tunnistuseks, et nende arwamised enam maad wõtawad.

Niisama on muudes maades jotsialistlijed erakonnad teffinud, kes omale jedasama moodi eeskawa on wõtnud kui Saksja jotsialistidel on. 1880 ja 1890 aasta wahel kujunesiwad need Austerias, Hollandis, Skandinawia maades, ijegi Poolamaal (ka Soomes on wiimsetel aastatel töörahwa awaline tegewus dige elaw olnud ja siingi on oma töörahwa-erakond ajutatud, ühist asja ajama) — Inglise tööliste tegewus oli algusest saadik teist laadi kui mujal maades; nad toetasiwad end enam oma ise-aitamise kui riigipoolse abi pääle, ja jäälsed wanad hästi korraldatud tööliste ametiühisused (trades-unions) on oma agara hoole tõttu töölistele paljugi tulufid kätte nõutada suutnud. Wiimafel ajal on aga ka jäälgi tööliste ühistel koosolekutel päris jotsialistline eeskawa omajagu poolehoidmist saanud; näitufeks kiideti maa ühisomandufeks tegemine (natsionaliseerimine) 1888 a. koosolekul üleüldiselt hääks; 1892 a. waliti ka parlamendisje esimeste forda kaks jotsialisti.

Nii on siis jotsialistlijed erakonnad wiimafel ajal rahvuslisteks kujunenud. Aga ikkagi on sellel liikumisel weelgi oma üleilmiline laad juures, mille päraft mitmete maade saadikud ajuti üleüldisteks kongressideks kokku tulewad, ühiste asjade külge puutuwate ettewõtete kohta nõuu pidama ja otsufi tegema. Nii kiideti 1896 a. Londonis peetud kongressil pääle muu hääks, et raudteed, wabrikud ja mäekaewandused rahwa üleüldisefks omandufeks wõdetaks ja tollimassud ära kaotataks; niisama awaldati jääl seiswa sõjawäe pidamise ja Euroopa fuur-riikide ajumaade politika kohta laitust

Sotsialistid tahawad oma eeskawa täidesaatmist rahuliste abinõundega kätte saada. Nad ei mõtlegi wägivalle ja mäsšutee pääle, mida wõimataks loewad. Bebel rääkis selle kohta kord järgmiselt (1870): „Ma olen ju wõlnud, mida moodi mäsš meie päewil — kiirtule-püsšide ja maksimi-fuurriikide ajal — lõpema peaks, kuigi sellest ka kas wõi 200,000 inimeste oša wõtaks; meid lastaks wiletsalt maha nagu warblasi.“ Aga selle poolest lähewad nende mõtted ometi lahku, misšugune „seaduslik abinõu“ sihi kättesaamiseksi kõige parem on. Teisjed tahawad ainult, et üleüldise arwamise pääle mõjuda püütaks ja sel teel wõitu kätte saadaks; selle arwamisewiisi poolehoidjad ütlewad eud rahwa saadikutekogudes ainult sellepäraft olewat, et nad jääl oma mõtteid ja õpetufi ette tuua ning kuulutada saawad, kuid oma poolt seaduste-ettepanekutega asja edendada pole nad seni katšunudgi. Teisjed jälle arwawad õigemaks abinõuiks riiklisest elust elawamalt oša wõtta ja muude erakondade külge liitudes seadufe-andmise teel omale tulufid nõutada. Aga on ka niifugufeid, kes sündsa juhtufe korral isegi mäsš kõige paremaks abinõuiks peawad ja tarbeforral üleüldist töötõrtumist (streiki) soowitawad; mõningaid niifugufeid falkasid on Prantsufemaal, Hollandis, Belgias ja Saksamaalgi.

Päris-sotsialismuus on siis hoopis teine asi, kui anarhismuus, millele see küll mitmete ligineb. Sotsialismuus tahab nüüdjet ühiselu-forda niifugufeks muuta, et inimeste seas fuurem järnadus ja ühewääriline olef walitsema faaks;

anarhismus selle vastu tahab aga riiki, ühislukorda, kirikut jne. koguni kaotada, iegi terwet senist haridusejärge ära lammata, ja see põhjalik muudatus peaks üleüldise mäsju abil korda saadeta. See mõtteriis ilmus ju Rousseau õpetuses, kuna ta terwe senise hariduse kahjulikuks tunnistas; prantslane Proudhon aga tõi niisugused arwamised kõige esiti selgelt ja täielikult ette, ja tema andis oma õpetusele ka anarhismuse nime. Selle sihi tõsine põhjendaja aga oli üks Wene ülemaat sugu mees Bakunin. See oli 1814 a. sündinud ja noorena Wene sõjawäes ohwitserina teeninud; Poolamaal olles aga äratas säälne wäga wali walitsuskord temas wiha isewalitsuse vastu, mille pärast ta wäeteenistusest lahkus ja mõttetarkust õppima hakkas. Ta läks siis 32 aasta wanaduses reisile, elutses Saksamaal ja Pariisis, kus ta Proudhoniga tuttawaks sai, kelle õpetus temale wäga meeldis. Oma wäga kõredate ütluste tõttu juhtis Bakunin pea oma pääle tähelepanemist ja wiimati aetigi ta Pariisist wälja. 1849 a. juhatas ta Dresdenis mäsju, aga kui see maha suruti, sattus Bakunin wangi ja mõisteti surma, kuid surmotsus muudeti eluaegseks wangipõlweks. Wene walitsuse nõudel saadeti ta siis kodumaale tagasi, kus teda Peterburis wangis peeti. 8. aastase wangisoleku järgi saadeti ta sunniwiisil Siberisse ajuma (1857 a.), kust mees aga nelja aasta pärast põgenema pääsis ning Jaapani ja Amerika kaudu Inglismaale läks. Siin kirjutas ta Aleksander Herzeni toimetatud mäsjulises ajalehes „Kolofof“ (kell) palju. Hiljemini elutses ta Schweitsimaal, kuhu 1886 a. juri. (Wiimajel ajal on keegi teine Wene juurtsugu mees, würst Krapotkin, juure anarhistlasena tuttawaks saanud.)

Bakunin põhjendas 1868 a. „sotsialdemokraatlike lepingu ehk ühijuse“, mille eeskawa aga üsna anarhistiline oli. Selle liikmed ei tunnistanud Jumala olemas-olemist ja oma tegewuses püüdsiwad nad kõigi inimeste keskel, ka sugu-wahest hoolimata, riigilist, majanduslist ja ühiselulist sarnadust kätte saada; maapind ja kõik töö juures tarwitatawad abinõud, ka kapital, pidi ühisomanduseks tehtama. Nende ütlemise järele ei wõinud ilma-elule muidu parandust tulla, kui et nüüdne riigi- ja ühislukord koguni eest ära kaotatakse ja selle ajemele uus kord loodaks, ainult wabatahtlikult sündinud ühijuste kaudu. Seda põhjalist muudatust on aga wõimata muul moel kätte saada, kui kõigi wanade ajutuste ja seadluste häwitamise teel; lepingu eeskawas seijis: „üleüldine mäs (ümberlukkamine), ühiseluliselt, mõteteadusliselt, majandusliselt ja riigiliselt“, sest „ainult endise olu waremete“ wõidawat sotsiaalilise mäsju lippu lehwima panna. Lepingu püüdeks oli siis pääasjalikult wana korda häwitada; selle juures jäi see kõrwaliseks asjaks, misjuguks uued olud kujuneksiwad. Nende juhtmõtteks oli, et „kõik nõuupidamised ja läbirääkimised tulewiku kohta on kuriteolised, sest need takistawad häwituse-tööd ja hoiawad mäsjumõtte edenemist finni!“ Ja häwitusetööd kordasaatmiseks arwati kõik abinõud tarwitada kõlbawat — kihwti, pistenuga, dünamiti

jne.; „mäsju püüe pühitseb kõik need abinõud ilma wahendita“, veldi. See mõte tuletab jesuiitide õpetust abinõude ja otstarbe kohta meelde, ja tõepoolest päris ka anarhistide ühises oma liikmetelt niisamaõigust enese-ohverdamiist ja asjale täiesti omais-andmisti kui jesuiitidgi. „Mäsju-katekismuses“ õpetatakse, et „anarhistidel ei tohi midagi oma isiklisi püüdeid, tegemust, tundeid ega omandust olla; tema olgu ainult ühe ainsa püüde, ühe ainsa mõtte, ühe ainsa fire mõju all: mäsjutegu. Temal olgu ainult üks siht, üks teadus, ja see on: hävitamine.“ Selleks otstarbeks on vaja keemiat (lahutusteadust), füüsikat (loodusewägede-teadust) ja arstiteadust õppida. Lepingu liikmed peavad inimeste loomust tundma õppima, et neid oma otstarbeks tarvitada mõiks; nemad peavad end kõigisse ühisesu tegemuseharudesse segama, end teistsuguseks näitama, kui nad õieti on jne.

Waewalt on küll võimalik inimese meeles kirglikemat ja metslikemat õpetust, kõlblust ja eeskawa kujutada, kui neid anarhistid omale walmis mõelnud ja hääks kiitnud, ja ometi on sellel sihil hulgana poolehoidjaid, ja isegi tege-likult on neid täidejaata katsutud. 1869 a. liitus Bakunin oma seltslastega Marxi asutatud rahwaswahelise tööliste-ühisesu külge, aga Marx ja tema erafondlased ei leppinud anarhistide eeskawaga ega nende tegemusega, mille pärast nad juba 1872 a. ühisesust jälle wälja arwati. Selle järelegi on nad tihti sotsialistiide üleilmliste kongressidele püüdnud saada, aga nad aeti säält ikka ära, näit. 1896 a. Londoni kongressist.

Anarhistiline liikumine on iseäranis kirglikema loomuga Romaani-sugu rahwaste juures maad wõtnud: Stalias, Hispanias, Prantsuse ja Belgiamaal. Ka Wenemaa nihilismus on sellestamaist juurest ja sedasama laadi. Liikumist juhivad salajelsid; need walmistawad surmawäärilisteks arwatud inimeste nimekirju, keda siis tappa püütakse, ehk plaaniisewad muud häwitust. Küllalt aga tapawad mõned õige hullud anarhistid ka ilma eeskirjata, üsna omapää ja tuju järele. Bakunin ise walmistas Lyoni linnas 1870 a. suurt mäsju, kuid see lämmastati pea, ja ta pääsis ainult waewaga Genfisse paktu. Nimelt 19-ne aastajaja wiimasel aastakümnel tegiwad anarhistid õige tihti hirmutegusid. Barcelonas (Hispanias) põrutati üks sadamas olew laew õhku; Pariisis wiisati mõnesse kohwimajasse plahwatuspommid; Prantsuse riigi president Carnot sattus anarhistide chwriks (1894), niisama Austria keisrimma Elisabet (1899), Italia kuningas Umberto ja Amerika ühisiikide president Mac Kinley (1901), mitmed muud nimetamata. Belgupaita on nad seni omale Inglise-maal ja Americas saanud, kuna muude maade walitsused neid taga kiusawad. (Küll on katsutud anarhistide kaotamiseks riikide wahel üleüldist kokkuleppimist soetada, aga see pole korda läinud.) Londonis peeti 1881 a. koguni anarhistide üleüldine kongress, kus otsustati, häwitamise-tööd iga võimaliku abinõuuga edasi teha ja ümberlõkkamise-õpetust kõige wäega laiali laotada; selle jaoks arwati iseäranis keemia uurimist väga tähtsaks, „kuna see ümberlõkkamise asjale

juba väga suureks abiks ja tuluks on olnud." Anarhistid armavad oma meeles niisuguste abinõudega inimestele paremaid olusid kätte nõutada võima, mida moodi need aga peaks või saaks olema, seda ei tea nad isegi ütelda; nad mõtlewad aga, et need iseenesest figinewad ja kujunewad, kui aga kõik wana enne eest ära on koristatud.

Sotsialismuse mõju on 19. aastajaja olu kohta dieti suur olnud, kuna see palju ühiselus leiduwaid puudusi ja halbtusi on awalikuks teinud ja nende paranduseks püüdeid äratanud. Aga paljud selle poolehoidjad ja iseäranis juhatajad effiwad väga, kui nad armawad, et siis, kui nende loodud juhtmõtteid ja eeskawa maksma pandaks ja täide saadetak, ühe hoobiga kõik paha ja puudus maailmast ära kaoks. Nad ei suuda ka ilmaaigu seni täienemist dieti mõista ega tähele panna, waid tahaks oma arwatud põhjaliku paranduse äkki ja korraga toime panna. Sellepärast annawadgi nad sotsialismuse wastastele põhjust tõendamiseks, et kui tõepoolest fõrd kõik wõim tõbliste-kihi kätte sattuks, siis see mitte ei suudaks ega oskaks keeruliste riigi-asjade ajamisega ja tegewusega fõrda jaada, waid lood lähewad raisku. Wõimata näib ka olema riigi abil omanduse ühefuguseks tegemist fõrda jaata, nagu sotsialistid seda nõuawad, ja kui ka riik niisuguse tasandamise tõesti ette wõtaks, siis saaks jälle selle wõim inimeste kohta liig rõhuvaks — wõib öelda, otse sunni-walituseliseks. Kui jälle kõik nüüdne ühiselu fõrd ja riik kõigi oma asutustega üsna ära pühitaks, nagu anarhistid seda tahawad, siis jääks ometi ikkagi inimese wana loomus järele, kõigi oma iseduse soowidega, ihadega ja kirgedega. Selle pärast ongi ka täie rõhuga seda öeldud, et kõik paranduse püüded kõigepäält inimeste eneste kohta olgu sihitud, kes seda edaspidist paremat ühiselu fõrda luua ja juhtida wõiks. Inimeste haridusepiiri on tarwis tõsta, nende äratundmist kohuse ja õiguse kohta teritada ja edendada, sest ilma selle põhjata on ometi kõik õpetused ja kawad, olgu nad kui ilujad tahes, ikka petlikud, ega suuda tõsist tulu tuua. Selle asja pääle on siis ka iseäranis mõned õppinud majanduse-teaduse uurijad, n. n. „kateedri-sotsialistid“, üleüldise tähelepanemise pööranud; nad peawad seda tähtsaks paranduse-abinõuks, mille mõjul nende arwamise järele nüüdne ühiselu fõrd uuendada tuleb. Sotsialismuse eriharud, „katoliklased“ ja „ewangelistlijed“ sotsialistid, jälle katsuwad isandate ja teenijate wahefõrda nii kokkufündlikuks ja ligidaseks teha kui see enne olnud, ja selle fõrda rahu ning hääd läbijaamist nende wahel luua; „kristlikud sotsialistid“ loodaw üleüldise ristiusu waimust ühiselule uut wõimu ja elujõudu tulema, selle fõrge ja auus kõlb-luse-õpetus wõdetagu aga niihästi riigis kui ka igas ühiselu tegewuses walitewaks juhtmõtteks, siis paraneb asi. Nad seletawad täie õigusega, et kuigi ristiusu ju ligi 2000 aastat usudpetusena on seisnud, ta waim ja uendaw wõim riigikorralduses weelgi mitte täielisele maksuisele ei ole saanud, ja see ongi halbtuste juur. Ja isegi päris-sotsialistide keskel on wiimasel ajal see mõttefõht figinud, mille järele liikumise pääsihiks mitte wana ühiselu fõrda ümber-

liikamist ei tule pidada, waid enam tööliste eneste täiendamist ja tõstmist, nii et need omale ka nüüdses elukorras riigis ikka suuremat mõju ja tähtsust saaks. Niisuguse mõtteviisi kuulutajad on nimelt üks Saksa sotsialistide tähtsam juhataja Bernstein ja Prantsuse lugupeetud sotsialist Jaures (L. Shoree). Nende soovimise järele tuleks sotsialdemokraatial töölisti suureks rahwawõimuliseks koguks korraldada ja niisuguste uuenduste eest wõidelda ning nende kättesaamist püüda, mis tööliste olu tõstmiseks ja tuluks tarwis oleks.

Sotsialismuse on nüüdsel ajal niisugusele tähtsusele saanud, et isegi walitjuse-wõimud seda enam tähelepanemata jätta ei ole wõinud. Ja wiimsetel aastakümnetel ongi riigi poolt tööliste tuluks õige palju tehtud. Saksa maal ajutati ju 1883 a. riigiwalitjuse määramise järele haiguse-ajal abiandmise-kasjad, kust töölistel haiguse puhul abi saawad: nendesse kasjadesse maffawad töölistel oma poolt kaks kolmandikku maffusid, töö-andja ühe kolmandiku. 1884 a. ajutati niisama niisugused abikasjad õnnetusel wigastatute ja surmasaanute omaste jaoks: 1889 a. wanaksjäänutele abiandmiseks ju. Töö-andjale on seaduseteel kohuseks tehtud, töörahwa terwilise ja kõblise häätorra eest hoolitseda; naesterahwa ja laste töö-aega on lühendatud, tööliste elukohtade järelewaatajaks on ülewajajad seatud. Sarnaseid seadusi kui Saksa maal, on ka Inglise- ning Prantsusemaal ja mujal maades antud. Mitmel pool on wabrikumaniifid ka ise oma töörahwale elukohtad ajutanud, mis terwilise korra ja mõnuse poolest endistest mitme wõrra paremad on: töörahwa jaoks on lugemisetubasid ja koosoleku ruumisid muretsetud ja nende laste jaoks koolisid ajutatud. Kohati on jälle töölistel ise ühte heitnud oma tarwituste eest hoolitsema, ja on ise omale kohased korterid nõutanud; ka on nende seas, iseäranis Prantsuse- ja Inglisemaal, ühised tekkimused, kes omale ühisel waral kauba-ärisid ja isegi wabrikuid on muretsetud, millest kõik kasu muidugi nendele omale saab; pääle selle saawad töölistel ise niimoodi oma tarwitusi odawamalt osta. Sellega on töörahwa seisukord endise ajaga wõrreldes kahtlemata wäga palju paranenud ja kui rahulik täienemisekäik edasi kestab, saawad arwatawasti need mäsfulised õpetused, millest siin kõneldud, edaspidi asjataks ja kaotawad oma külgetõmbamise-wõimu ära. Mitte mäs (rewolutsion), waid edu (ewolutsion) on loodetawasti tulewiku juhtsõna.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

